
CRNOGORCI IZ GORNJE JABLANICE

Slobodan B. Medojević

Apart from a short history of immigration and life of Montenegrins in the Gornja Jablanica, this essay focuses on their participation as loyal citizens of Serbia in the Balkan Wars and World War One. Our intention was to present through facts and numerous names the „Montenegrin spirit“ in the history of this part of Serbia.

Antropogeografska svojstva Gornje Jablanice

Gornja Jablanica, brdsko-planinska regija, nalazi se u južnom dijelu Republike Srbije, između Leskovačko-niške i Kosovske kotline i u južnom Pomoravlju. Kao dio južnog Pomoravlja, ona se nalazi blizu srpsko-bugarske granice, a sa jedne strane se direktno naslanja na Kosovo. Najveći dio Gornje Jablanice pripada opštini Medveđa, a manji dio opštini Lebane. Zajedno pripadaju Leskovačkom okrugu. Gornju Jablanicu čine 42 naselja, od kojih se veličinom izdvajaju Medveđa i Lebane. Od 42 naselja, crnogorska su 30, dok sa Crnogorcima, Srbi (iz Hercegovine) žive u 3 naselja (Vrapci, Turane i Mrkonje). Crnogorci zajedno sa Srbima i Albancima žive još u 9 naselja (uključujući

varošice: Medveđu, Lebane i rudnik Lece. Etnička slika Gornje Jablanice često nameće popularni naziv za ovaj region: „Mala Crna Gora“. Po porijeklu stanovništva Gornja Jablanica se jasno dijeli na: jugozapadni dio - gotovo isključivo crnogorski; istočni dio - srpski i središnji i jugoistočni dio - albanski. Ova podjela prema etničkom principu bila je validna do sredine XX vijeka, čak i pored masovne kolonizacije koja je preselila veliki broj porodica iz Gornje Jablanice - uglavnom crnogorskih u Vojvodinu: u Srpski Miletić (206 domaćinstava), Ratkovo, Kovin, Zemun, Rumu, Odžake, Indiju... Remećenje etničke slike Gornje Jablanice uslijedilo je krajem pedesetih godina XX vijeka, kada počinje masovnije migriranje stanovništva iz manjih u veća - gradska naselja. Ovaj posljednji migracioni talas trajno je promijenio etničku sliku Gornje Jablanice, Crnogorci, istina u manjem broju, još uvijek na ovom prostoru, prema svim poslijeratnim popisima stanovništva, čine značajan procentualni udio u ukupnom stanovništvu Gornje Jablanice.

Povijest Gornje Jablanice

Povijest Gornje Jablanice je burna, kao i uostalom čitavog Balkana. Mi se ovdje nećemo upuštati u analizu dalje prošlosti. Našu analizu fokusiraćemo na period od kraja XVII vijeka.

Velika seoba Srba 1690. godine dovodi do rapidnog pada broja stanovnika Gornje Jablanice, koja je do tada bila naseljena (većinskim) srpskim stanovništvom. Nepunu deceniju po Velikoj seobi Srba, teritoriju Gornje Jablanice naseljavaju albanske porodice, koje već krajem XVII vijeka masovno zaposjedaju ovu regiju - šireći se uglavnom sa Kosova na sjever. Nepuna dva vijeka albansko stanovništvo (uz mali broj Srba i Roma) čini najbrojnije stanovništvo Gornje Jablanice! Izbijanjem Drugog srpsko-turskog rata 1877-1878. Kneževina Srbija uz žilav otpor gornjojablaničkih Albanaca osvaja Gornju

Jablanicu u okviru završnih operacija za oslobađanje Južne Srbije, krajem januara 1878. godine. Albansko stanovništvo masovno napušta teritoriju Gornje Jablanice povlačeći se ka jugu - ka Kosovu (Turskoj). Tijekom 1878. godine Gornja Jablanica je ponovo praktično ostala bez stanovništva! Kao granični prostor prema Kosovu (Turskoj), potreba njenog naseljavanja prevashodno radi zaštite novouspostavljene granice bila je izrazito velika! Srpska vlada odmah po oslobođenju donosi „Privremeni zakon o uređenju oslobođenih predjela“. Na osnovu tih propisa obrazovane su „Uprave“ (privremene vlasti-sreskog tipa), na čijem čelu su bili vladini izaslanici kao privremeni „Upravitelji“. Gornja Jablanica je potpadala pod Upravu leskovačku. Uprava je po nalogu vlade izvršila popis stanovništva i utvrdila da na teritoriji Gornje Jablanice živi 1490 lica, od čega 383 „Arnauta“. Popisom su bili obuhvaćeni već doseljeni Srbi iz bliže okoline i iz udaljenih mjesta. Sanstefanskim ugovorom praktično je verifikovan status Gornje Jablanice u okviru Kneževine Srbije. Berlinskim ugovorom je Gornja Jablanica jasno separirana od Turske preciznim određivanjem granice, koja je i obilježena koncem 1879. godine.

Crnogorci u Gornjoj Jablanici - doseljavanje

Prvi Crnogorci pojavljuju se kao doseljenici u Gornju Jablanicu kao dobrovoljci iz čuvene Specijalne dobrovoljačke jedinice koja je bila pod komandom vojvode Maša Vrbice, koji je kao vojni zastupnik Crne Gore pri Srpskoj vrhovnoj komandi formirao dobrovoljački kor još 1876. godine. Kor je tada brojao oko 600 boraca, od kojih je jedan broj bio iz Crne Gore. Dobrovoljci su sticali pravo na naseljavanje uz „Svjedodžbu“ potpisanu od komandanata jedinice, u kojoj se dobrovoljac borio. Koristeći ovo pravo, prvi Crnogorci već 1879. godine naseljavaju opustjelu Gornju Jablanicu. Vraćajući se u zavičaj,

oni su aktivno agitovali kod sunarodnika, predočavajući im prilike za naseljavanje u Srbiji! U zavisnosti od političkog trenutka, njihovo agitovanje je nerijetko nailazilo na osudu kod plemenskih kapetana i kod drugih organa vlasti u Kneževini Crnoj Gori. U cilju što hitnijeg naseljavanja Gornje Jablanice sredinom 1879. godine knez Milan Obrenović se obraća pismom knjazu Nikoli I Petroviću, u kome ga moli „kao što brat moli brata“ da mu pošalje oko hiljadu porodica radi naseljavanja u novooslobođene krajeve...! Iz pisma kneza Milana uočava se snažna želja i potreba da se granični pojas prema Turskoj što bolje i čvršće obezbijedi. Knez Milan je, po svemu sudeći, znao za već pokrenuti proces preseljavanja stanovništva u okviru sprovođenja agrarne reforme u Crnoj Gori poslije oslobođenja crnogorskih istorijskih teritorija, ali i izraženu želju Crnogoraca za što boljim ekonomskim situiranjem, jer je agrarna prenaseljenost, siromaštvo i mnoštvo drugih okolnosti praktično „tjeralo“ Crnogorce iz matice. To najbolje ilustruje raspis Ministarstva inostranih djela, na čelu sa vojvodom Mašom Vrbicom u kome se plemenski kapetani obavještavaju o mogućnostima za izdavanje pasoša „koji god potraži i želi ići u svijet, bilo trgovinom i šetnjom ili dizanja radi“. U pasoškoj knjizi, vođenoj od 14. marta 1879. godine, jasno se očitava masovnost migracije Crnogoraca. Od proljeća do jeseni 1879. godine za Srbiju je izdato 900 pasoša od toga 810 porodičnih! Iz navedenih materijala ne može se utvrditi da li su svi iseljenici usmjeravani prema jugu Srbije. Nesumnjivo je da je najveći broj Crnogoraca naselio gornjojablanički, zoplički, kosanički, doabrički i prokupački region, što kasnija korespondencija dvije države dobrim dijelom potvrđuje. Crnogorci su za razliku od drugih kolonista dolazili organizovano, u grupama od po više desetina porodica. Njihovo preseljavanje odvijalo se u talasima. Prvi talas Crnogoraca (1879-1882) kretao se zaobilaznim putem: od Šćepan polja preko Bosne (Austrougarske), prelazeći

granicu kod Mokre gore, krećući se tada ka jugu, do granice sa Turskom, do navedenih regiona. U međuvremenu, 1880. godine Državna komisija (Srbije) primenjujući donešeni Zakon o naseljavanju na terenu reguliše posjedovne odnose, često samo pravno verifikujući postojeće stanje!

Period i intenzitet doseljavanja

Godine 1879. u Gornju Jablanicu živi 35 crnogorskih porodica (uključujući i one „dobrovoljačke“); 1886. godine doseljeno je 13 porodica, a odseljene su dvije; 1888. godine doseljena je 81 porodica, nije odseljena nijedna; 1889. godine doselilo se 707 porodica, a odselilo se 188 porodica (odseljenim porodicama se smatraju one koje su se odselile u susjedne regione ili se vratile u Crnu Goru). Pretpostavlja se da se u Gornju Jablanicu naselilo ukupno 3200-3800 Crnogoraca. (U isto vrijeme u Kosanički, Prokupački i Dobrički srez doseljene su ukupno 772 porodice iz Crne Gore, a odseljene su 222 porodice, što znači da je ostalo 550 porodica sa 2700-3200 Crnogoraca)! Veći useljenički talas uslijedio je 1904, 1905. i 1906. godine. Godine 1904. naselile su se 252 porodice u Jablaničkom, Kosaničkom i Prokupačkom srezu. Godine 1905. naseljeno je u Jablaničkom srezu 1138 lica. Godine 1906. u sva tri navedena sreza naseljena su ukupno 2803 lica, od čega najmanje polovina u Jablaničkom srezu, dakle, za samo ove tri godine u Gornju Jablanicu je iz Crne Gore naseljeno 2800-3100 lica. Za useljavanje iz Crne Gore postojale su nerijetko i zabrane u intervalima od po nekoliko godina (1882-1889, 1892-1896, 1906-1912) ili je useljavanje bilo znatno otežano (1898-1903). Tih godina vraćane su sa granice brojne grupe Crnogorskih doseljenika. Zabrana useljavanja u Srbiju 1883. godine bila je direktno vezana za međudinastički-međudržavni, odnosno politički sukob Crne Gore i Srbije! Povod tome je bilo vjenčanje knjeginjice Zorke, kćerke knjaza Nikole I Petrovića i Petra Karađorđevića!

Međutim, pojedinačna naseljavanja Gornje Jablanice iz Crne Gore nijesu prestala čak do kraja Prvog svjetskog rata! Koliko god pasoške knjige djelovale uvjerljivo, ipak je broj crnogorskih porodica u stvarnosti bio mnogostruko veći. Imajući u vidu da se radilo o fertilno sposobnom i prevashodno dominantno mladom stanovništvu, progresija broja Crnogoraca je bila nezaustavljiva do Prvog svjetskog rata.

Politički emigranti iz Crne Gore

Pored ekonomskih migranata na ovaj prostor dolazili su i politički emigranti. Najpoznatiji politički emigranti iz Crne Gore koji su se doselili na jug Srbije i u Gornju Jablanicu su serdar Jole Piletić i vojvoda Peko Pavlović. Pored njih značajna imena tog vremena predstavljali su vojvoda Žarko Lješević iz Pive, Krsto Turudija, brigadir i Blagota Turčinović, visoki oficir Crnogorske vojske, zatim Radoje Kontić iz Pješivaca, Radoje Plavšić iz Vasojevića. Tu se obreo i Sava Ivanović, raniji dvorski oficir knjaza Nikole I kasniji „čuveni“ pisac insinuiranog propagandnog antidinastičkog spisa: „Nekoliko krvavijeh slika iz vladalačkog doma Petrovića-Njegoša“. Njemu se 1890. godine pridružio njegov brat Marko. U Lebanu jedno vrijeme boravi knjažev opozicionar Tomo Orahovac iz Kuča. Miloš Radović, sudija Velikog suda Crne Gore, na Cetinju, takođe je boravio u Gornju Jablanicu kao i mnogi nepobrojani manje poznati Crnogorci, koji su zbog svog antidinastičkog, a mnogi od njih i kasnije anticrnogorskog stava bili obilato nagrađivani za službu srpskim vladarima iz dinastija Obrenović i (naročito) Karađorđević.

Život u novom zavičaju na nemirnoj granici

Naseljenici iz Crne Gore su u Gornju Jablanicu otpočeli život u savardacima i zemunicama, da bi ubrzo vrijedne ruke kolonista

izgradile prve kuće i karaule. Crnogorci naviknuti na život u opasnostima, brzo su na nemirnoj granici zasnovali novi dom. Bavili su se uglavnom poljoprivredom - stočarstvom, ratarstvom i voćarstvom. U stalnom ratu na granici stasavali su novi heroji, stvarala se nova crnogorska epika, novi crnogorski narodnosni nukleus. Trgovina je bila relativno nerazvijena, jer su osnovni trgovački artikli Crnogoraca iz Gornje Jablanice bili mlječni proizvodi, rakija, rjeđe stoka, med i ostali prehrambeni artikli. Težak život je ove gorštace učinio prekaljenim ljudima. Ovim hrabrim ratnicima, život je nametnuo i ulogu vrijednih poljoprivrednika, trgovaca, zanatlija... O životu na granici, ratovima, ustancima, ljudima koji su braneći granicu prema Turskoj branili Srbiju - svoju novu domovinu, napisane su mnoge značajne knjige, studije, novinski napisi... Teško je ne napraviti nepravdu, a istaći bilo kojeg „Krstaša“ (poluzvanični naziv za Crnogorce-graničare), bilo kojeg umjetnika, naučnika, vojnika, radnika... Iz upravo navedenih razloga, trudićemo se da kroz njihova djela prikazemo njihovu veličinu!

Animozitet (posrbljavanje) prema Crnogorcima

Još u jeku doseljavanja Crnogoraca u Gornju Jablanicu mogli su se čuti neprijatni „prijedlozi“ o rješavanju „Crnogorskog pitanja“ u Srbiji. Što je njihovo prisustvo bilo veće, animozitet je bio veći kod domorodačkog - srpskog stanovništva. Nije bilo rijetko čuti „da su Crnogorci u Srbiju došljaci i da ih treba proterati iz Srbije“. Te i takve izjave davali su čak i poneki narodni poslanici, što je natjeralo Crnogorce da sa delegacijom od 100 uglednih domaćina zatraže prijem kod (tada već) kralja Milana Obrenovića, da bi se zaštitili od sve većih i češćih uvreda. Kralj Milan ih je primio i dao im uvjeravanja da će ih zaštititi i da te nemile riječi nisu riječi zvanične Srbije. Drugi put su se Crnogorci „pobunili“ zbog loših uslova i nebrige za

opskrbljivanje graničara „krstaša“ vatrenim oružjem kojim bi (se) uspješnije branili granicu. U Prokuplju su, iako skrajnuti na „dobar puškomet“ od Kralja koji je obilazio jug Srbije, uspjeli glasnim dovikivanjem skrenuti pažnju na sebe i izložiti problem koji je zahtijevao hitno rješenje. Kralj je primio izaslanika „Krstaša“ i udovoljio njegovom zahtjevu. Tada su Krstaši dobili oružje i municiju.

Asimilacija Crnogoraca počinjala je odmah na granici prilikom prelaska u Srbiju. Često su srpski pisari mijenjali prezimena naseljenicima, izvodeći ih iz nadimaka naseljenika, upisujući ih u pasoše! To je bila vrlo česta pojava na graničnom prijelazu na Javoru. Sličan način asimilacije Crnogoraca primjenjivao je, i po tome upamćen prekopčelički pop Petar Cvetković! Crnogorci su često dovodili svoje sveštenike iz Crne Gore, dugo insistirajući na pravu da sami dovode sveštena lica iz matice! Ovaj običaj je očuvan do početka Drugog svjetskog rata.

Crkva, prosvjeta

Crnogorci su po doseljenu u Gornju Jablanicu koristili za službu Božju crkvu Svetog oca Nikolaja u Prekopčelici, gdje je paroh Petar Cvetković skoro 10 godina vjenčavao doseljenike, krštavao njihovu djecu mijenjajući im prezimena! Osim crkve u Medveđi koju su podigli starosjedoci i naseljenici koji su tu naseljeni do 1887. godine Crnogorci su u Gornjoj Jablanici podigli crkve u naseljima: Bučumetu (1895), Tularu (1902), Gajtanu (1907) i Sijarini. Sve one su podignute od dobrovoljnih priloga stanovništva. Crnogorci su među sobom imali i naseljenike - sveštenike Petra Popovića i Vasa Vukićevića koje su željeli za mjesne parohe. Njih je posredovanjem srpskog načelnika iz Lebane, Milutina Ilića kod ministarstva narodne privrede, a na preporuku mitropolita Mihaila, ministar prosvjete postavio za mjesne parohe (s redovnom platom) u gornjojablaničkim

crnogorskim selima Sijarini i Tularu. Mještani su bez znanja vladike, doveli sa Žabljaka iz Crne Gore popa Petra - Perka Šaulića, pošto su 1907. godine u Crnogorskom selu Gajtanu podigli crkvu. Jedno vrijeme je u Gajtanu i okolini boravio arhimandrit manastira Dobrilovina Mihailo Dožić. Najstariji Crnogorski sakralni spomenik je krst iz Sponca podignut krajem XIX vijeka oko koga su se okupljali o litijima i na zborovima! Ovaj krst je oštećen za vrijeme Prvog svjetskog rata od strane bugarske okupacione vojske.

Prva škola je podignuta 1880. godine u Bošanju. Molbe doseljenika su dugo bile uzaludne, tako da je tek ukazom ministra prosvete i crkvenih pitanja dr. Vladana Đorđevića 1888. godine počela sa radom škola u Medveđi. Godine 1890. otvara se škola u Sijarini za Albance. U ostalim većim naseljima Gornje Jablanice škole se uglavnom otvaraju početkom XX vijeka. Iako relativno kasno, Gornja Jablanica je razvila prosvjetu, iznjedriviši veliki broj visokih intelektualaca. Rijetko koja brđanska regija u Srbiji se može pohvaliti tolikom brojem intelektualaca.

Kako su opstali Crnogorci

Vrlo je teško, gotovo nemoguće, u formi teksta ovog formata sublimirati jednu tako istina „mladu“ povijest jednog tako kompleksnog kraja, kakva je Gornja Jablanica. Obuhvatiti sve segmente života naseljenih Crnogoraca: njihovu bogatu povijest, koji su stvorili od prelaska granice sa Srbijom, kroz graničarsku službu kao „Krstaši“, kroz oba Balkanska rata, Prvi i Drugi svjetski rat - nemoguće je! Nemoguće je obuhvatiti sve sudbine ovih gorštaka, svu slavu koju su pronijeli svijetom i kao graditelji svojih crkava i škola kao humanisti, umjetnici, književnici, sportisti, vojnici, intelektualci, akademski građani.

Gornjojablanički Crnogorci učesnici ratova 1912-1918.

Gornjojablaničani su učestvovali u pvoj polovini XX vijeka u odbrambenim ratovima Srbije i Crne Gore - u Prvom balkanskom ratu sa Turcima 1912, u Drugom balkanskom ratu s Bugarima i Albancima 1913, zatim u Prvom svjetskom ratu sa Austrougarskom, Njemačkom i Bugarskom 1914-1918, potom u Jablaničko-topličkom ustanku 1916-1918. sa Bugarima, Austrijancima i Albancima, pa u Drugom svjetskom ratu protiv Njemaca, Bugara, Italijana, Mađara i Albanaca i domaćih kvilinga raznih imena.

U pomenutim ratovima oni su dokazali da su vjerni sinovi Crne Gore i lojalni građani nove domovine Srbije. Na području Gornje Jablanice, Toplice, Kosanice i Puste reke regrutovan je elitni Drugi „gvozdeni” pešadijski puk knjaza Mihaila i u crnogorskom selu Obiliću dignut Toplički ustanak 1917. godine. U oslobodilačkim ratovima 1912-1918, Topličkom ustanku 1917, u Drugom svjetskom ratu 1941-1945, iz Gornje Jablanice položilo je živote na oltar slobode 3.206 građana i boraca. Njih 97 bili su nosioci Karađorđeve zvezde, 734 nosioci Albanske spomenice 1915. za vjernost otadžbini, četiri narodna heroja Jugoslavije i 123 nosioci Partizanske spomenice 1941. godine. Od običnih redova 1912-1918, 80 hrabrih vojnika iz Gornje Jablanice unaprijeđeno je u niže i više oficire. Ovaj kraj može da se podiči sa sedam generala, 60 pukovnika i preko 250 podoficira i nižih i viših oficira. Gotovo 90% ovih ljudi su Crnogorci!

Prvi balkanski rat, koji su 1912. godine vodili udruženi balkanski saveznici - Srbija, Crna Gora, Grčka, Bugarska i Rumunija sa Turskom, doprinio je konačnom slomu Turske na Balkanu i oslobađanju balkanskih hrišćana. Poziv srpskom narodu za rat uputio je 5. oktobra 1912. godine kralj Petar I Karađorđević iz Niša. Gornjojablaničani su se masovno odazvali i pošli u rat

protiv Turaka, veselo „kao da idu na svadbu“. Većina se sa oružjem uputila ka srpsko-turskoj granici da bi ojačala odbrambenu liniju 3. graničarske čete i učestvovala u borbama na Skrepu, Markovom visu, Brveniku, Prporu, Krivom drvetu, Tisici, Poroštici, Brajini, Svircu, Kitki, Veljoj glavi i Kopiljaku. U tim borbama junaštvo ispoljiše komandant pop Vaso Vukićević-Magovčević iz Tulara, Miloš Jovanović iz Sponca, komandir Risto Perović iz Stuble, Jovan Perišić iz Brajine, Mitar, Marko, Đuro i Mihailo Toković iz Gubavca, Aleksa Babić iz Stare banje, Lako Nikolić iz Petrilja, Bajo Bulatović Zeković iz Sponca, Božo Vuksanović iz Prpora, Spasoje Vlahović iz Tulara, Simo Koprivica, Stevo Knežević i Radovan Miković iz Velike Brajine, komandir Vukosav Perović iz Stuble, Janko Vuksanović iz Tulara, komandir Radule Perović iz Stuble, Kojica Papović iz Marovca, Marko (Stankov) Vukadinović iz Medevca, Krsto Vujović iz Tulara, Perovan Čanović iz Retkocera, Đuro Ognjanović iz Stare banje, Ilija Marković iz Čokotina, Blagoje Radenović Nikolić iz Svirca, Miloš Perović iz Stuble (Miskić), Mara Mašulović i Bosiljka Špira Joksimović.

Gornjojablaničani su se hrabro borili 1912. i u sastavu 1. pješadijskog puka „Knjaz Miloš Veliki“ i 2. pješadijskom puku „Knjaz Mihailo“ Moravske divizije i u drugim srpskim jedinicama. Na Kumanovu, koti 1150, Babuni, Oblakovu, Banovcu, kod Crne reke, Skoplja, na Crnom Vrh, Bakarnom gumnu, Brodu, Kičevu, Krivolaku, Ovčjem polju, Bitolju, Resenu, Jedrenu i drugim bojištima. U pomenutim borbama i bitkama srpske vojske hrabro su se borili: podnarednik Stevan P. Rajčević iz Sponca, narednik Bajo Milunović iz Mrkonja, Đuro Vuksanović Milosavljević iz Tulara, Mihajlo Jovović iz Gajtana i Đorđe Albijanić iz Gajtana. Po vojničkoj hrabrosti i vrlinama isticali su se narednik Dimitrije Perovanović, potporučnik Dragoljub Petrović, Đorđe Popović i redovi Stevan Delibašić i Milosav Kovinić.

Drugi balkanski rat 1913. godine vođen je oko podjele teritorije Makedonije. Bugarska je 29. juna 1913. izdala naređenje svojoj vojsci da napadne Srbe i Grke. Borbe su zahvatile područje od Soluna, pored Vardara, do Skoplja, preko Kumanova do Velikog vrha, na sjeveroistoku, na staroj srpsko-turskoj granici, zatim na jugoistoku, odatle do Ćustendila, Carevog sela (Delčeva), Strumice i istočno od Dojrana, prema Serezu i Kavali. Na ovoj ratnoj teritoriji, s jedne strane bile su srbijansko-crnogorska i grčka vojska, a sa druge bugarska vojska. Gornjojablaničani u sastavu srpske vojske hrabro su se borili u borbama na frontu od Krive Palanke do Sereza, duž Bregalnice, dolinom Zletovske reke, zatim na Retkim bukvama, Grlenskim visovima, Grljanu, Ovčem polju i dolinama Strume i Mespe, između Đevđelije, Dojrana i Kukuša, potom na Kitki, Drenaku, Krivolaku, Gradištu, Orlovom kamenu, Govedarniku, Štipu, Velesu, Vlasini i Čemerniku. U tim borbama istakli su se Maksim Đurović, Jovan Joković, Mihajlo Milovanović Gedžo, Ilija Ilić Popović. Mijat Jovović, Neđeljko Bojović, Bajo Milunović, Radule Perović, Stevan Smajević, Đuro i Janko Vuksanović. Većina je unaprijeđena u oficirske činove i odlikovana najvišim srpskim odličjima.

Atentat u Sarajevu 28. juna 1914. godine na austrougarskog prestolonasljednika nadvojvodu Franja Ferdinanda i njegovu suprugu vojvotkinju Sofiju Hoenberg, bio je povod za izbijanje Prvog svjetskog rata. Austrougarska je 29. jula 1914. objavila rat Srbiji. Srpski i crnogorski narod je stao u odbranu svojih država. Na proglas vlade, 12. i 16. jula 1914, u odbranu zemlje stali su svi građani Srbije. U odbrambenom stroju našli su se i Gornjojablaničani, tri generacije, djed, otac i sin. Pod zastavom srpskih pukova borili su se 1914-1915. godine na Ceru, Tekerišu, Rajcu, Kolubari, Vrapčjem brdu, Gučevu, Mačkovom kamenu, Crnoj Bari, Suvoboru, Bogatiću, Kosinom gradu, kod Ljiga, u odbrani Beograda, na Avali, Belom kamenu, Velikom

Popoviću, na Drini, kod Lopatnje, Kremenice, Lazarevca, Lipolista, Iverka i drugim bojištima.

Za ispoljenu ličnu hrabrost, u pomenutim borbama, iz Gornje Jablanice odlikovani su Karađorđevom zvezdom sa mačevima: Vlajko Petrušić, Srdan Petrović, Novak Grbović, Petar Jovanović Peruta, Boško Albijanić i Matija Turović, svi iz Gajtana, zatim Radosav R. Bulatović (Amerikanac), Krsto Žugić, Bojica Ivović, Milutin Bojić, Marko Đedović, Živko Joksimović, Jovan Miković, Krsto Mihailović, Milovan Perovanović, Milutin Ristović i Stevan Rajčević, svi iz Retkocera, potom Mihajlo Milovanović Gedžo, Mileta Paunović i Novak Živković iz Pustog Šilova, Mirko Minić, Ilija Lukić, Mirko Vasiljević i Jakov Nikolić Jevremović iz Stuble, pa Miko Milošević iz Vrapca, Arsenije Mikarić iz Bogunovca, Tomica Premović, Janko Vuksanović, Novica Bulatović i Đuro Milosavljević Vuksanović iz Tulara, Jovan Đ. Knežević i Petar Savić iz Sijarine, Bajo Milunović, Blagoje Đapić i Stevan Smajević iz Mrkonje, Dušan Popović, Miloš Perović i Petar S. Vukadinović iz Čokotina, Luka Knežević, Grujica Perišić i Luka Perović iz Brajjine, Simo Lazarević i Božo Toković iz Gubavca, Adem Ademović, Blagoje Radenović Nikolić i Rade Radenović Nikolić iz Svirca, Svetozar Milovanović iz Gazdara, Sava Grubač i Milivoje Đurović iz Drenca i Mihailo S. Golubović iz Leca.

Junaštvo na Solunskom frontu 1916-1918. godine, ispoljili su: Ilija Ilić pop Tone, Ilija Mazić iz Borovca, Arsenije Mikarić iz Bogunovca, Miko Milošević iz Vrapca, Miladin Vasović, Maksim Đurović, Boško Jovović, Milivoje Jovović, Jevrem Nedić, Đuro Perović, Vlajko Petrušić, Miladin Popović i Rade Popović, svi iz Gajtana, Božo Toković iz Gubavca, Mašan P. Radovanović i Petar T. Pavlović iz Medevca, Ilija Grubač iz Drenca, Božo Nikolić iz Petrilja, Dragutin Buturović, Mileta R. Paunović i Novak Živković iz Pustog Šilova, Krsto Žugić, Miloš Jovanović, Radovan Spasić (Spasojević), Petar B. Spasojević i

Petar Cvetković iz Retkocera, Milutin T. Pešić iz Rujkovca, Miloš Jovanović, Periša Jovanović i Stevan Rajčević iz Sponca, Aleksandar V. Vasiljević, Mirko A. Vasiljević, Tripko Đurašinović, Ilija Lukić, Vukosav I. Perović, Mihailo I. Perović, Risto I. Perović, Sava I. Perović, Neđeljko J. Perović, Stevan R. Perović iz Stuble, Stanko Vlahović, Stevan Marković, Radovan Radović, Milutin Radojević i Vukašin Čalović iz Tulara, Petar S. Vukadinović iz Čokotina i dr.

Pojedini borci srpske vojske ispoljili su lično junaštvo i bili primjer pukovima i četama. Po izboru pukova i četa najhrabriji bili su: Vlajko J. Petrušić, Srdan N. Petrović, Novak R. Grbović, Mihailo Milovanović Gedžo, Ilija pop Tone Ilić, Mirko Minić, Matija Turović, Petar Vukadinović, Bajo Milunović, Maksim Đurović, Krsto Žugić, Miladin Popović, Sava I. Perović, Mašan Radovanović, Risto I. Perović, Mihajlo Tmušić, Tripko Đurašinović, Miladin I. Vasović, Božo Toković, Milivoje P. Jovović, Stevan P. Rajčević, Đuro Milosavljević Vuksanović, Milovan P. Bogdanović, Đuro Đ. Perović, Vukašin Čalović i Petar T. Pavlović. Najhrabrijih među hrabrim borcima srpske vojske sa dvije Karađorđeve zvezde bilo je osam: Ilija Ilić (Popović) - pop Tone, redov iz Borovca, Vlajko Petrušić, potporučnik iz Gajtana, Božo Toković, redov iz Gubavca, Mašan Radovanović, poručnik iz Medevca, Milutin Radojević, major iz Mrkonja, Mihailo Milovanović Gedžo, kapetan I klase iz Pustog Šilova, Krsto Žugić, poručnik iz Retkocera i Sava I. Perović, potpukovnik iz Stuble. Najviše francusko odlikovanje orden Legije časti nosili su Ilija Ilić pop Tone, Maksim Đurović, Miladin Vasović, Simo Kontić, Mihailo Milovanović Gedžo, Novica L. Perović, Ilija Mazić i Mihailo Tmušić, a ruski Krst sv. Đorđa Mirko Minić, Luka Perović, Božo Toković, Mihailo Milovanović Gedžo, Miladin Popović i Ilija Ilić - Pop Tone.

Jablaničko-toplički ustanak – ustanak Crnogorskih ratnika

Jablaničko-toplički ustanak čini sastavni dio oslobodilačke borbe crnogorskog i srpskog naroda za slobodu i važna je epizoda Prvog svjetskog rata. Gornjojablaničani su dali veliki doprinos u ustanku 1917. godine. Iz Jablaničkog sreza učestvovalo je oko 5000 ustanika.

Prva, 8. i 9. divizija Druge bugarske armije, 20. novembra 1915. godine, okupirale su i Jablanicu. Odmah po okupaciji srpskih krajeva Bugari su obrazovali Vojno-inspekcijsku oblast „Morava“, sa sjedištem u Nišu. U cilju stvaranja velike Bugarske na račun Srbije, bugarska vlada smišljeno je sprovođila genocid nad Srbima. Od oktobra 1915. do maja 1916. godine Bugari su na zvjerski način ubili blizu tri hiljade Srba, a među njima i 67 sveštenika iz Vranjskog okruga. Internirano je preko 2000 Srba u bugarske zarobljeničke logore. Treći način fizičkog uništavanja Srba bili su kuluci i prisilan fizički rad u rudnicima, na putevima i morskim dokovima i solanama. Bugarske vlasti formirale su logore i kazamate za „neposlušne“ Srbe i Crnogorce širom Jablanice, Kosanice, Toplice i Puste reke. U bugarskoj žandarmeriji bio je i veliki broj Albanaca, koji su naročito prema Srbima bili čak suroviji nego okupatorski vojnici. Bugari su oglasili da Srbija više ne postoji, da se najstrože zabranjuje srpski „buntovnički“ jezik. Otvorili su i bugarske osnovne škole i gimnazije i uveli bugarski jezik, a u pravoslavnim crkvama bugarski popovi zabranili su održavanje srpskih i crnogorskih vjerskih običaja. Bugari su u Jablanici opljačkali i „rekvirirali“ stočni fond od 166.203 grla stoke, zatim novac, zlato, srebro, poljoprivredne mašine, pokućstvo, odjeću i obuću i hranu. Pričinili su materijalnu štetu u vrednosti od 55.093.00 srpskih dinara u zlatu. Bugarski viši i niži oficiri, zatim vojnici, policajci, žandarmi, „žitari“, poljaci, „mladšije“, „staršije“, pa i

bugarski popovi, batinali su Srbe i pljačkali sve što im je dopalo šaka. Batinali su 1540 Srba i Crnogoraca u Gornjoj Jablanici i silovali preko 500 žena i djevojaka.

Okrutnost okupatora, njegovi sve drastičniji postupci koji su se graničili sa genocidom, njegovo otvoreno neprijateljstvo prema Srbima i Crnogorcima - pokrenuli su srpski narod, prije svega seljačke mase da se odupru ustankom i oružjem. Tako je nastala ustanička vojska koju su vodili malobrojni oficiri srpske vojske, srpske i crnogorske nacionalnosti koji su se našli u pozadini neprijatelja. Kosta Vojinović Kosovac, Dimitrije Begović, Sinadin Janković-Kostić, Miloš Đurović, Sotir Lazarević i drugi. Takođe, zaslužuju pomen i oni koji su se istakli u organizovanju komitskog pokreta u Jablanici i ispoljili izuzetnu hrabrost u borbama sa bugarskom okupatorskom vojskom i Albancima. Među najistaknutijim ustanicima bili su: kapetan I klase crnogorske vojske Milinko Vlahović, komandant Jablaničkog komitskog odreda, njegov brat Toško Vlahović, komandant Krajinskog komitskog odreda, vojvoda Dimitrije Dimitrijević - Pop Mita Komita (Kozje oko), organizator i načelnik Štaba Jablaničkog odreda, vojvoda i potporučnik Dimitrije Begović, drugi komandant Jablaničkog odreda (od 11. juna 1917. godine), zatim četovođe Sinadin Janković-Kostić, braća Bojica i Nikola Ivović, braća Plavšići - Ivan i Vuko, braća Kecojevići - Šćepan i Simo, Dimitrije (Mitar) Popović Gmitar, Vitomir Mitrović Bajča, doktor Božidar - Božo Popović, Radisav Lukić, Nenad Radović Zeko, Marko Vuksanović, potporučnik Miloš P. Đurović, Periša Vlahović, Mirko Mosić, Mato Bulatović, Đuro Ognjanović, Nikola Balić, Mihajlo Arsić, Vukašin Marjanović, Radule Čalović, Gojko Mitić Komita, Todor Mitić Slišanče, Jovan Perović, Milić Lakićević, Đuro Jovanović, Ilija Šutanović, Savo Petrović, Milosav Bulatović Amerikanac, Marko Krivokapić, Milorad Perović, Novica Šukić, Marko S. Vukadinović, Radule Gogić, Grujica Albijanić,

zatim Ramadan Azirović, komandir kvartirske straže i ađutant komandanta Jablaničkog odreda, Radovan Babić, Milosav Smajović, Vladimir Grbović, barjaktar, Milan Mazić, Joko Krivokapić, Božo Jovanović, Janko Mišić, Šćepan Vujačić-Turović, Neđeljko Marković, Svetozar Popović, Novica Jovanović-Perović, Mileta Pavlović, Nikola Vlahović, Spasoje i Turko Radovanović, Božo M. Kankaraš, Sava Radović, Georgije Vladimirović Rus, a među ženama i djevojkama Jelena Šaulić, srpski i crnogorski komita, Danica Mrdeljić, Milica Kujović, Ruža Smolović, Dobrica Perović, učiteljica Magdalena G. Nikolić Maga, učiteljica Paraskeva Gardić, Anđelija Vlahović, Stanuša Bulatović, Leposava Mladenović Belosajka, Cveta Bulajić, Jagoda Perović-Popović, Kosara T. Mitrović, Anđa Šćepanović - Piža Komita, Plana Gudeljević. Darinka Pavličić-Đurović, Milica Perović, Dunja Madžar i druge Crnogorke i Srпкиnje od kojih su mnoge položile živote na oltar slobode!

Komitski (ustanički) pokret pojavio se u Jablanici početkom 1916. godine. Organizovao ga je sam crnogorski narod Gornje Jablanice. Pružajući otpor bugarskom nasilju, početkom 1916. Jablaničani su se počeli povlačiti iz sela i sklanjati u obližnje šume i planine i pripremati za oružani ustanak.

Prva jablanička komitska organizacija formirana je 19. aprila 1916. godine u gornjojablaničkom crnogorskom selu Tularu. To je bila i prva ustanička organizacija u topličkom i vranjskom okrugu. U njoj je bilo 18 naoružanih komita, mahom Gornjojablachana - Crnogoraca. Organizaciju su činili četovođa Radosav R. Bulatović Amerikanac, nosilac zlatne Obilićeve medalje i Karađorđeve zvezde, zatim Radojica Vlahović, Milosav Šulević, Spasoje Vlahović, Joža Živov, Anđelija Vlahović, Dragić Brković, Sekule Vlahović, Vlada N. Surduličanin, koji je pobjegao sa gubilišta u Dubokoj dolini, Milosav Bulatović sa dvije kćeri Stanicom i Stanušom i sa dva bratanca, Pantom i Krstom Bulatovićem, Gospava Vlahović,

Jaksim Čalović, Tanasije Vlahović i Novelja Čalović. Ova ustanička grupa održala je sastanak u jednoj zemunici na Mrkonjskom visu, više logorskih livada, i za komandira izabrala Radojicu Vlahovića. Na toj dužnosti Vlahović je ostao do 6. maja 1916. godine, do odlaska ustanika na Kopaonik i uspostavljanja veza sa štabom komitskog odreda Koste Vojinovića Kosovca.

Krajem novembra 1915. u Stublu je stigao poručnik Crnogoraca Dimitrije Begović, koji je do jula 1916. godine formirao komitsku organizaciju za crnogorska sela Stublu, Retkocer, Sponce, Gajtan, Medveđu, Drence, Pusto Šilovo i Lece, kao i za Dobri do, Sekiraču, Ivan kulu i Trpezu. Poručnik Kosta Milovanović Pećanac, 28. septembra 1915. krenuo je sa savezničkog aerodroma Veterkorp, ispod Kajmakčalana, na organizovanje ustanika Srbije. Francuskim avionom, sa francuskim pilotom, poletio je u 6 sati ujutro i poslije dva sata i 45 minuta spustio se na Ravne livade, kod sela Mehane, u Kosanici. Francuski pilot odmah je produžio za Rumuniju. Po dolasku u okupiranu Srbiju, Pećanac je prekinuo svaku vezu sa Vrhovnom komandom. U blizini slijetanja zatekao je ustaničku naoružanu družinu od dvadeset mladića, od kojih su neki bili u Drugom „gvozdenom“ puku Moravske divizije. Oni su mu se stavili na raspolaganje, a jednog je Pećanac imenovao „za starešinu sela Mehane“. Imenovanom starešini Pećanac je naredio da prikupi sve „odmetnike“ sela i okoline i da čeka njegovu dalja naređenja. Tada se Pećanac sastao i sa istaknutim odmetnicima Vučkom Pantićem i Radosavom Tošićem. O susretu sa Pećancem Pantić, između ostalog, kaže: „Od tog sastanka bili smo nas nekoliko ustanika uvek u društvu sa vojvodom Kostom“. U Kosanici Pećanac je zatekao već formirane čete Radoša Rakočevića, Savića Mrdeljića, Milije Mirovića, potporučnika Dimitrija Begovića, Bratimira Milačića, Jovana Jelića, Mihaila Jakšića, Rada Midžovića, a u Gornjoj Jablanici čete sa četovođama Milošem Jovanovićem, Nikolom Balićem,

Tošom Mitićem, Nenadom Radovićem Zekom, Petrom Đuričićem, potporučnikom Milošem Đurovićem, Milićem Lakićevićem, Radojicom Bulatovićem, Kostom Perovićem, Radojicom Vlahovićem, Četkom Milovanovićem, Jovanom Perovićem, Bojicom Ivovićem, Ivanom Plavšićem, Đurom Ognjanovićem, potporučnikom Sinadinom Jankovićem-Kostićem i Mihajlom Arsićem. Takođe, Pećanac je zatekao i velike zbjegove muškaraca - vojnih obveznika Jablaničkog sreza, koji su se od Proloma i Radan planine pa do Velje glave sklanjali od Bugara. Njih 500 Gornjojablaničana - vojnih obveznika odmetnulo se u planine početkom ljeta 1916. godine da bi izbegli interniranje i bugarski zatvor.

Krajem septembra 1916. Kosta Pećanac je iz Mehane preko Proloma i Radana stigao u Gajtan. Prvo je svratio kod seoskog kmeta Sima Kujovića i uglednog domaćina Radojice Jovanovića, zatim je sišao u Donji Gajtan i navratio kod kmeta Janka Drpića-Božovića. Tada se sastao sa gajtanskim četovođama i ustanicima.

Njih sedamnaest, četa odabranih komita iz Crne Gore, braća - kapetan I klase Milinko Vlahović, profesor Jovan Radović, Sava Radović, Miljan Drljević, podnarednik 2. čete 3. bataljona 11. puka Šumadijske divizije drugog poziva, Đuro Drljević, policijski pisar, zatim Nikola Vlahović, narednik Lakić Lakićević i Milosav Lakićević braća iz Tulara, pa braća Mirko Jovanović i Đuro Jovanović-Laković iz Gornje Morače, Miruna Jovanović-Jovović, učitelj Stevan i Miro Kljajić braća, inženjer Milan Vujačić iz Uskoka i još nekolicina drugih Crnogoraca, krenula je na put neizvjesnosti. Posle dogovora u Vučju crnogorske komite riješiše da se preko Srbije prebace u Rumuniju. a odatle, uz pomoć ruske vojske pređu na Solunski front i pristupe srpskoj vojsci kao crnogorski dobrovoljci.

Braća Vlahović i njihova družina stigli su u Široke njive, kod Kruševice (Toplica) i smjestili se kod Vlahovićevog ujaka Raša

Milačića, čiji su sinovi Manasije i Bratimir Milačić bili Pećančevi ađutanti. Manasije i Bratimir Milačić su povezali braću Vlahoviće i ostale Crnogorce sa Pećancem. Noću, 3. oktobra, braća Vlahovići, braća Milačići, Miljan Drljević i Jovan Radović sastali su se sa Pećancem u jednoj vodenici potočari, u Mehanskom potoku, blizu sela Mehane. Poslije ovog sastanka održan je i drugi sastanak cijele crnogorske družine sa Pećancem, noću 4/5. (17. i 18.) oktobra 1916. blizu sela Kutlova.

Na sastanku je Kosta Pećanac postavio Miljana Drljevića za svog ađutanta, a kapetana I kl. Milinka Vlahovića sa ostalim Crnogorcima uputio je u Gornju Jablanicu, gdje su imali rođake, sa zadatkom da sa popom Dimitrijevićem i Begovićem pristupe radu na organizaciji jablaničkih komitskih četa. Ova grupa crnogorskih intelektualaca, koja se kasnije našla na čelu ustaničke vojske Jablanice, Kosanice, Puste reke, leskovačkog kraja i Vlasine, svojim vojničkim iskustvom i hrabrošću odigrala je veliku ulogu u jablaničkom komitskom pokretu i ustanku 1917. godine.

Poslije uobličavanja komitske organizacije i formiranja manjih seoskih i opštinskih četa, komitskih bataljona i odreda u Jablanici, Kosanici i Pustoj reci, organizatori komitskog pokreta pop Dimitrije Dimitrijević, Dimitrije Begović, Radisav Lukić, kapetan Milinko Vlahović, Kosta Pećanac, Toško Vlahović, Nenad Radović Zeko, potomak vojvode Mine Radovića iz Morače, Jovan Perović i Jovan Radović pristupili su formiranju Jablaničkog komitskog odreda. Prije formiranja odreda održali su nekoliko sastanaka sa Tularčanima u kućama Božine Savovića, Joksima Čalovića, Janka Vuksanovića, Milića Lakićevića, na Sokovini kod Tulara, a sa Retkocerčanima kod Boja Žugića i Ćirka Milovanovića u Retkoceru.

Organizatori jablaničkog komitskog pokreta i vojvoda Kosta Vojinović Kosovac, 23. decembra 1916. godine, u gornjojablaničkom selu Stubli, u zaseoku Berišu, u kući

uglednog domaćina Turka Radovanovića formirali su komitski odred koji je brojao 460 dobrovoljaca (ustanika), mahom iz Gornje Jablanice. O formiranju odreda Vojinović u ratnom dnevniku piše: „23. decembar. Izvršio organizaciju u Tularima.“ Izabran je štab Jablaničkog odreda, koji su činili: kapetan I kl. Milinko Vlahović, komandant odreda, vojvoda pop Dimitrije Dimitrijević - Mita Komita, načelnik štaba odreda i glavni organizator komitskog odreda i četovođa za medveđsku, tularsku, ravnobanjsku i retkocersku opštinu, zatim četovođa Ramadan Azirović, ađutant odreda i komandir kvartirske straže, potporučnik Sinadin Janković Kostić, četovođa za leskovački kraj, Radisav Lukić-Rubežić, biv. predsjednik medveđske opštine i načelnik jablaničkog komitskog pokreta, Milorad Perović, četovođa tetovskog kraja, Božidar Đ. Popović Božo, pisar odreda, Uroš Dimitrijević iz Slišana, poštonoša odreda i Aleksandar Marković, kurir štaba odreda. Odred je podijeljen u tri čete sa komandirima - četovođama. Prvom četom je komandovao potporučnik četovođa Dimitrije Begović iz Dobrog Dola, drugom potporučnik četovođa Milić R. Lakićević, a trećom četovođa Toško Vlahović. Prva i druga četa brojale su po 120, a treća 220 ustanika.

Do ustanka Jablanički komitski odred je narastao od 460 na 1200 aktivnih ustanika. U odredu su bili dobrovoljci iz tri generacije: ded, sin i unuk. Bilo je starijih dječaka od 16 i stara- ca do 70 godina. Među ustanicima bile su 33 đevojke i žene, tri Rusa, 41 Albanac, jedan Čeh i jedan Bugarin. U odredu su bila i tri sveštenika - Dimitrije Dimitrijević, paroh sijarinski, Petar Šaulić Perko, paroh gajtanski i Rista K. Popović, paroh jovačke crkve (Jelašnica - Vranje).

Povod za izbijanje Topličkog ustanka bila je objava Bugarske o regrutaciji srpskih obveznika i mladića (od 17 do 50 godina) za bugarsku vojsku 15. januara 1917. godine. U crnogorskom selu Obiliću, 8. i 9. februara 1917, u kući Crnogorca Petra

Dragovića i njegovih sinova Milutina i Miloša, održan je sastanak svih viđenijih i odabranih komitskih vojvoda, četovođa i ljudi sa juga Srbije. Tu je donijeta odluka o dizanju oružanog ustanka i o narodnom zajmu.

Dok su ustaničke vođe raspravljale u Obiliću, narod je sam podigao ustanak. Prve veće borbe počele su 21. februara, a dolaskom vojvoda i četovođa iz Obilića, otpočeli su još žešći okršaji sa bugarskim okupatorom. Ustanici su iznenadili okupatora, te su do kraja februara oslobodili veliki broj sela u Toplici, Jablanici i Pustoj reci. Veća borba vođena je za Kuršumliju koju je branila ojačana bugarska četa potpomognuta Arnautima. Saznavši za borbe oko Kuršumlije, Kosta Vojinović je iz Obilića pojurio na konju i uletio u grad, likvidirao otpor, organizovao vlast, održao vatreni govor okupljenom narodu i „proglasio“ ustanak 26. februara. Pećanac je došao u oslobođenu Kuršumliju 1. marta.

Prvih dana marta ustanak je doživljavao kulminaciju oslobođanjem Blaca, Ribarske banje, Lebana, Medveđe, Vlasotinca i prostora između Svrlljiga i Soko Banje. Stvorena je prostrana slobodna teritorija.

Najveće i najmnogobrojnije ustaničke borbe sa bugarskim okupacionim jedinicama i Albancima u sastavu bugarske vojske vođene su u Jablaničkom srezu. Borbe su otpočele prije zvaničnog objavljivanja oružanog ustanka. Od 11. (24) februara do 1. (14) marta 1917. godine u Jablaničkom srezu vođeno je preko 80 gerilskih borbi i 35 manjih oružanih sukoba. Borbe su vođene u 71 mjestu i naselju, od toga: 27 u Gornjoj Jablanici, 21 u Donjoj Jablanici i 23 u Pustoj reci. U Gornjoj Jablanici vođene su borbe u: Medveđi, Poroštici, Vrapcu (Vrabački potok), Marovcu, Lisici, Dabiševcu, Vasiljevcu, Zajčevcu, Brveniku, Retkoceru, Ajkobili, Skrepu, Markovom visu, Medregovcu, na prilazima Gajtanu, Gubavcu, na Petrovcu, Tularskom visu, tjesnacu Petriljske reke, Sekirači, Maćedoncu, Sijarinskoj Banji, Veljoj glavi, Sponcu, Velikoj Brajini, Krivom drvetu, u

Medevcima, Borovcu, na Kapiji, Mrkonjskom visu, Bučumetu, Varadinu, Svircu (kota 970), u Tularu, Čokotinu, Sijarini i jablaničkoj Stubli (Miskićima)

Topličko-jablanički ustanak ugrozio je njemačko-austrougarsko-bugarske željezničke i putne komunikacije u dolini južne Morave, Nišave i Vardara i pozadinu njihovih vojski na Solunskom frontu. Ustanici su ugrozili redovan dotur hrane, oružja i vojne opreme okupatorskim snagama i zaprijetili da se ustaničke borbe prošire na teritoriju austrijske okupacione zone. Ustanak je zadao i moralni udarac Centralnim silama i kompromitovao sve bugarske planove o „Bugar-Moravi“.

Poslije višednevnih uspješnih borbi Toplički ustanak je počeo da jenjava. Radi gušenja ustanka upotrebljene su bugarske i austrougarske vojne formacije (oko 30.000 vojnika), kao i dva njemačka puka i albanske jedinice. Kao pojačanje dovedene su trupe s rumunskog i Solunskog fronta: 102. austrougarski pješadijski puk s dva bataljona i s jednom brdskom baterijom, sa neprijateljskog fronta na Soči, zatim graničarski lovački bataljon, jedan bataljon landšturma, jedan alpski oklopni voz, a iz Bosne jedan žandarmerijski bataljon, potom jedan njemački bataljon, jedna baterija i jedan bataljon njemačkih regruta. Bugarska je uputila na ustaničku teritoriju 15 i po bataljona sa 22 mitraljeza i 28 topova.

Jake i dobro opremljene neprijateljske vojske triju okupatorskih država (Bugarske, Njemačke i Austrougarske) opkolile su ustanička područja. Bugari su prvi počeli napad 8. marta 1917. iz Niša s pet i po bataljona, zatim iz Leskovca, sa tri i po bataljona i iz Prištine sa tri bataljona. U napadu su učestvovala i albanske jedinice. Napad je bio snažan, podržavan artiljerijom i avijacijom. U okruženju neprijateljske vojske našlo se 13.000 crnogorskih i srpskih ustanika, naoružanih lakim oružjem, sa nedovoljno municije i sa samo deset mitraljeza. Združene okupatorske snage 13. marta napadale su sinhronizovano: grupa

potpukovnika Jana napala je od Blaca preko Barbatovca ka Kuršumlji i prevoju Grebac, kolone pukovnika Cankova od rijeke Toplice ka Prekadinu, Prokuplju, Žitorađu i Žitnom potoku; kolona pukovnika Zlatanova napala je zapadno od Bojnika, kotu 536 i Lebane, pa krenula prema Dragom Delu, Radanu, Gajtanu i Bučumetu, a konjički eskadron majora Avdžijeva pošao je od Donjeg Crnatova i Zlate, dok je jedan puk brdske divizije sa Albancima napadao od Kosovske Mitrovice, naselja na planinskom području na staroj srpsko-turskoj granici, sprječavajući nadiranje jablaničko-topličkih ustanika preko Kosova Polja. Trupe iz podoficirske škole brdske divizije, pod komandom kapetana Šarankova, nastupale su od Oštre glave i Sijarinske Banje.

Poslije tronedjeljnih borbi i bez pomoći sa strane, uz žilav oružani otpor i velike gubitke, ustanici su se povukli prema šumama i planinama, u zabita mjesta Gornje Jablanice. Kosanice, Pasjače i Porečja. Jedino su jablanički ustanici pod komandom iskusnog i hrabrog kapetana I klase Milinka Vlahovića i ustanici pod komandom vojvode Koste Vojinovića i dalje nastavili borbu i pružali okupatoru žilav otpor i poslije propasti Topličkog ustanka u Srbiji. Pećanac je napustio položaj i povukao se na planinu Radan. Za razliku od Pećanca, Kosta Vojinović produžio je borbu i nanio težak poraz 102. austrougarskom puku.

Bugarski okupator i njegovi albanski saradnici sa Kosova marta i aprila ugušili su Toplički ustanak u krvi. Spalili su sva ustanička sela i pobili ogroman broj njihovih stanovnika. Prema nepotpunim podacima smatra se da je ubijeno 35.000 muškaraca, žena i djece. Stravično je bilo u proljeće 1917. godine u Kosanici, Dobriču, Jablanici, Toplici, Pustoj reci, na Pasjači, Vidojevici, Jastrepцу, Kopaoniku, Radanu, Kukavici i u Pčinji. Prema izvještaju anketnog odbora spaljena je 43.541 kuća (s pomoćnim zgradama).

Za uspjeh u gušenju ustanka Protogerov je nagrađen generalskim činom. Poslije gušenja Topličkog ustanka nastao je pakao u Jablanici, Kosanici i Toplici. Strijeljanje ljudi i paljenje u zatvorenim zgradama vršeno je u 55 sela.

Krvavi epilog ustanka...!

Gornja Jablanica je skupo platila neuspjeh Topličko-jablaničkog ustanka. Bugarska okupaciona vojska, uz pomoć albanskih pomagača, marta 1917. godine, u selima i naseljima, sprovela je nezapamćen teror i masakr. U martu 1917. godine Bugari su u selima Gornje Jablanice ubili, objesili, strijeljali i zaklali 1.132 lica: 701 muškarca, 263 žene i 168 djece. Od toga, pod bugarskim vješalima okončalo je život 18 muškaraca i žena, spaljena 54 lica, među njima dvije žene i četvero djece. Bugari su nožem ili vojničkim bajonetom usmrtili 176 lica, od toga 156 ustanika, 12 žena i osmoro dece. Pod bugarskim motkama, batinama i kamdžijama našlo je smrt 55 građana Gornje Jablanice, dva lica su zadavljena i utopljena, a jedno dijete konjima pregaženo. Prilikom racije, Bugari su spalili skoro sva gornjojablanička sela, i tom prilikom popalili 6.748 zgrada, od toga 1.584 kuće.

Bugari su na razne načine mučili i batinali 1.540 lica: 650 odraslih muškaraca i staraca, 622 žene i 268 djece. U spaljivanju sela učestvovali su i Albanci sa Kosova, koji su ubili 40 lica. Bugarska okupaciona vojska u selima Gornje Jablanice opljačkala je 991 konja, 9.279 goveda, 40.450 ovaca, 18.171 kozu i 5.941 svinju, zatim 1.240 košnica, kao i sve vrednije stvari - novac, nakit, djevojačku spremu, odjeću, obuću i ljudsku i stočnu hranu. Sve su to otjerali u Bugarsku za potrebe njihovog stanovništva i vojske. Pored toga, bugarska okupaciona vojska i Albanci silovali su veći broj žena i djevojaka. Bugari su internirali oko 1.000 ustanika iz Gornje Jablanice u bugarske

kazamate. U njihovim zarobljeničkim logorima ubijen je 151 Gornjojablaničanin.

Bugarska vojska pobila je u crnogorskom selu Gajtanu 539 staraca, žena i djece, od toga 294 Gajtančana. To je bio do tada neviđen masakr srpskog življa u okupiranoj Srbiji.

Bugarska okupaciona vojska 1915-1918. godine u Gornjoj Jablanici ubila je 1.276 stanovnika (1.221 Crnogoraca i Srba i 55 Albanaca).

Poslije ugušenja Jablaničko-topličkog ustanka, marta i aprila 1917. godine, Bugari su u Jablanici primijenili sistem sabirnih logora, deportovanja stanovništva u obližnje varoške i gradske centre i interniranje ustanika „sumnjivih i nepoznatih“ lica u zarobljeničke kazamate u Bugarskoj. Da bi onemogućili komitama da se sastaju sa narodom i svojim porodicama i rodbinom, sproveli su sistem grupisanja muškaraca, žena i djece u sabirne logore. Narod su držali kao taoce. Od gladi i bolesti umrlo je 1.250 muškaraca, žena i djece.

U Jablaničkom srezu bugarske okupacione vlasti formirale su 51 sabirni logor i to: u Gornjoj Jablanici 28, u Pustoj reci 12 i Donjoj Jablanici 11 logora. Srpski narod zatvarali su u nespaljenim kućama i školama. Najveći sabirni logor za cijelu Gornju Jablanicu bio je u crnogorskom selu Pustom Šilovu. Komandanti tog logora bili su pukovnik Pavlov i vojvoda Martinov. Pomoćni i veći, sabirni logori bili su u Tularu, Retkoceru, Donjem Gajtanu, Medevcu, Sijarinskoj Banji, Maćedoncu, Medveđi, Stubli (Miskiće), a manji u Drencu, na Bubregu (Gornje Lece), Babinom zubu (Stubla), Gornjem Gajtanu (Šljivovo), zatim u Tupalu, na Petrovcu (Gajtan), u Svinjištima (Gajtan), Sponcu i Vrapcu, a još manji (posebni logori) u Sijarini, Svircu, Borovcu, Lapaštic, Mrkonju, Poroštici, Gubavcu, Brajini i Čokotinu.

Za ustanička jablanička sela i ustaničke porodice Bugari su ustanovili i posebne koncentracione logore i zatvore u Leskovcu, Prištini, Nišu, Kumanovu, Miroševcu, Jašunji i

drugim obližnjim mjestima u koje su deportovali i raseljavali ustaničke porodice iz Jablanice i Puste Reke. U Medveđi, postojao je logor gdje su grupisali Gornjojablaničane i time onemogućili komitama svaki kontakt s narodom.

Bugarska okupaciona vojska i policija nisu uspjele da unište komitske jedinice. Ustaničke manje vojne jedinice i grupe, oko 300 ustanika, održale su se u rejonu Radana, Petrove gore, Majdana, Sokolovice, Velje glave i Kukavice. Održale su se 22 čete do dolaska srpske vojske sa Solunskog fronta 1918. godine. Poslije propasti ustanka bugarske vojvode „komitdžije“ internirali su oko 5000 Crnogoraca i Srba iz Jablanice, Toplice i Kosanice u bugarske logore i kazamate.

Krajem 1917. hrabro ginu organizatori Topličkog ustanka vojvode Kosta Vojinović Kosovac, pop Dimitrije Dimitrijević, Toško Vlahović, a početkom 1918. godine poručnik Dimitrije Begović, četovođe Sinadin Janković, Gmitar Popović, Grujica Albijanić i drugi.

Poslije proboja Solunskog fronta, očekujući srpsku vojsku, toplički ustanici sa četovođama Mihajlom Arsićem, Vitomirom Mitrovićem, Milisavom Bulatovićem, Radomirom Ristićem Vasojevićem, Ivanom Plavšićem, Jokom Krivokapićem, Miloradom Perovićem i drugim napadali su austrijske vojne jedinice u povlačenju i učestvovali u završnim operacijama za oslobođenje Srbije, septembra i oktobra 1918. godine

Na posljetku - danas...

Gornja Jablanica je danas živa Crnogorska oaza koja ne smije biti zaboravljena. Ona je živi spomenar crnogorske duše koja je ugrađena u svaki kamen Gornje Jablanice. Ovaj rad, skromni pokušaj, da se segmentirano dočara bogatstvo povijesti jednog „crnogorskog“ kraja Srbije, treba shvatiti kao poziv: da se Gornja Jablanica nikada ne zaboravi!

Dolje navedena korišćena literatura pomoći će svim istraživačima da prošire svoje znanje o Gornjoj Jablanici i da Gornja Jablanica zauvijek ostane najveći spomenik Crnogorstva u Srbiji što je i krajnji cilj ovog skromnog napisa.

Autor se posebno zahvaljuje hroničaru Gornje Jablanice Mr Dobroslavu Ž. Turoviću Vujačiću – Trebješkom bez čije literature i pomoći ovaj rad ne bi mogao biti na nivou potrebnom da se kvalitetno dočara bogata prošlost ove crnogorske dijaspore.

Literatura:

- Dobrosav Ž. Turović, *Gornja Jablanica-kroz istoriju*, Beograd 2002.
- Dobrosav Ž. Turović, *Gornja Jablanica-ljudi i vreme*, Beograd 1998.
- Đoko Pejović, *Iseljavanja Crnogoraca u XIX vijeku*, Istorijski institut NR Crne Gore, Titograd 1962.
- Đorđije Đoko Pejović, *Uzroci masovnog iseljavanja stanovništva iz Crne Gore (1878-1916)*, *Istorijski zapisi*, knj. XIX, Titograd 1962
- Milorad Vasović, *Gornja Jablanica-geografska svojstva*, Beograd 1998.
- Mita Kostić, *Iseljavanje Crnogoraca u Srbiju 1889 godine Glasnik etnografskog instituta SAN*, II, III, Beograd 1957.
- Slobodan B. Medojević: *Crnogorci Gornje Jablanice*, *Oganj*, II./2005, 7, 17-19,
- Slobodan Medojević, *Crnogorci u Vojvodini-Kolonizacija 1945-1948*, Tom III-1, III-2, Matica crnogorska, Podgorica, 2010.
- Trebješanin Radoš, *Naseljavanje Crnogorskog stanovništva u Jablanici i Toplici od 1880 do 1906 godine Leskovački zbornik*, SV XIX i Leskovac 1979.
- Trifun Zonjić, *Razvoj školstva u Jablanici (1878-1968)*, Leskovac 1970.